

אליעזר ליבנה

עתידה של התפוצה היהודית *

כאשר אנו באים לדבר על עתיד הגולה, עלינו לקבוע תחילה, שבימינו הגולה היהודית היא בעלת צורה מיוחדת במינה, צורה שלא היתה כמותה במשך כל שנות הגלות הארוכה.

היהודים חיו בגלות שנים רבות מאוד, כמעט אלפיים וחמש מאות שנה. כמובן שגלות משמעה שעבוד. היהודים בגלותם היו משועבדים לגויים, ואף על פי כן חיו בנפרד מן הגויים. הם חיו את דרך החיים המיוחדת שלהם — דרך החיים היהודית. כל יהודי בעל הכרה, או לכל הפחות בעל הרגשה, יודע שיהדות היא דרך חיים השונה כליל מדרך חייהם של הגויים. דרך החיים של היהדות הוגשמה למעשה בחיי היהודים בגולה. בודאי שהגשמה מלאה של חיי היהדות תתכן רק כשהעם היהודי חי חיים עצמאיים ללא התערבות שלטון זר ובארצו שלו. ואף על פי כן, חיו היהודים בגלות בדרך חיים מיוחדת להם ובקהילות משלהם. הם גרו בשכונות מיוחדות להם. האיטלקים במאה השש עשרה קראו לשכונות היהודים גיטו. היהודים חיו בשכונה הזאת מתוך רצונם שלהם. מכיוון שרק בהיותם מרוכזים במקום אחד יכלו לחיות בדרכם שלהם, דרך ששונה כליל מדרך החיים של הגויים השליטים בארץ. היהודים היו חדורי אמונה והכרה, שדרך החיים שלהם עדיפה על דרך חייהם של הגויים, ובשעה שעמדו לפני הברירה: להמיר את דתם או למות, בחרו למות. כי דרך החיים של הנוצרים לא נראתה בעיניהם חיים אמיתיים במלוא מובן המשמעות של חיים. היו גם יהודים רבים שהשתמדו. בספרד, כמאה שנה לפני גירוש ספרד, החלו הגזרות הידועות בזכרונות היהודים בכינוי גזרות קנ"א (היא שנת 1391). בשל הגזרות היו יהודים שעברו בהמוניהם למראית עין לדת הנוצרית, הם האנוסים. שלוש מאות שנה שמרו בלבם על היהדות ולאחר מכן שבו אל היהדות. מעניין מאוד, שהספרדים והפורטוגיזים לא האמינו ליהודים שהשתמדו, וכינו אותם בכינוי של גנאי "נוצרים חדשים".

* ההרצאה עובדה לאחר פטירת המרצה.

זה היה כוחה של היהדות בתקופת הגלות הנאדרת. גלות כזו אינה קיימת עוד. ודאי, גם בתקופות הקודמות היו גם גלויות שיהודיהן התבוללו בין הגויים, כגון הגולה באלכסנדריה של מצרים, בה, כפי הנראה, נבדלו היהודים מן הגויים בסמלים חיצוניים בלבד, והיתה שם התבוללות שסופה שואה. אבל גלות אלכסנדריה לא היתה הגלות הטיפוסית של ישראל. הטיפוס של גלות בעלת חיים יהודיים פנימים שלמים היתה גלות בבל, טיפוס זה של גלות נעלם בימינו. היום חיים יהודים בגלות שלא היתה כמותה מעולם לישראל. היהודים שבאנגליה ובאמריקה מדברים אנגלית ונוהגים ברוב מנהגי חייהם כאנגלים וכאמריקנים שאינם בני־בדית. על פי רוב הם יושבי כרכים והם מבולבלים כמו יושבי הכרכים הגויים ולעיתים אף מבולבלים יותר מהם. אין זה מקרה שכוחות השלילה שבתורה המודרנית, המתירנות, הספקנות, הבלבול והמהומה, משפיעים על היהודים במידה מרובה. בלשון התפיסה היהודית המסורתית אפשר לומר, שכשם שהיהודים נמשכים למעשי מצוות כן נמשכים הם לעברות.

נשתדל לסקור איך קרה הדבר הזה. נתחיל מימי שבתאי צבי. באותם הימים פקעה הסבלנות של יהודי הגולה, והחיים בלי פעילות יהודית שלמה בכל השטחים לא סיפקו אותם עוד. מחקרים חדשים גילו, שתנועת שבתאי צבי היתה גדולה בהרבה ממה ששיערנו לפנינו, ודבר זה מעיד שפקעה הסבלנות. וכשנשאלה תנועת שבתאי צבי החלה ההתפרקות הפנימית של הקהילה היהודית. היו שהוקסמו מחיי הסביבה ופנו לכיוון הטמיעה בין הגויים. והיו מעטים מאוד שהחלו לעלות לא"י. שיבת ציון המודרנית החלה בראשית המאה ה-18. אפשר לפתוח אותה בעלית רבי יהודה החסיד. הבורתו מנתה 1300 איש שלא כולם הגיעו לארץ; 1300 איש מתוך מליון יהודים שהיו בכל העולם. ארבעים שנה לאחר מכן עלה רבי חיים אבולעפיה והתיישב בטבריה. אחרי כן החלו עליות החסידים והמתנגדים. כל אלו הן תחנות, שלבים, בתהליך של שיבת ציון. אבל באותם הימים היו העולים מיעוט קטן. הגוף הגדול של היהדות עמד מנגד. במאה ה-18 וה-19 היו רוב היהודים שומרי מצוות, והם לא נמשכו ברובם לעלות לארץ ישראל ולא ידעו איך להגיב על תהליך הטמיעה, שסחף עמו רבים וטובים מבין היהודים, שנמשכו אל התברה המערבית. היהדות החרדית שבתקופה היא לא הבינה את אותות הזמן, לא הבינה שבא קץ לגלות בצורתה הישנה, לא הבינה שבעקבות הטמיעה תבוא השואה.

מדוע לא נמשכו רוב היהודים החרדים לעלות לארץ ישראל? — התשובה לשאלה זו נמצאה כבר בדברי רבי יהודה הלוי, שכתב בתקופה קדומה בהרבה — בכוזרי פרק שני סימן כד — שחרפה היא ליהודים, שמתפללים

עתידה של התפוצה היהודית

על שיבת ציון ואינם משתדלים לעלות אליה. ואלה הדברים שרבי יהודה הלוי נותנם בפי ה"חבר" המדבר אל "מלך כוזר": "אכן, מצאת מקום חרפתי, מלך כוזר!... אין הדברים שאנו אומרים בתפלותינו... 'המחזיר שכינתו לציון', וכדומה, כי אם כדבור התכי וכצפצוף הזוריר, כי בלא כונת הלב אנו אומרים דברים אלה או דומיהם, — כאשר העירות בצדק, שר הכוזרים". ומוסיף החבר: "אין עם הסגלה יכול להדבק בענין האלהי כי אם בארץ הזאת" (ב, יב).

וכך אירע הדבר, שככל שגברה הטמיעה כן התקרבה השואה. עלינו להבין, כי שנאת היהודים בצורתה החדשה שהביאה בסופו של דבר את השואה, היא תוצאה של הטמיעה. כי כאשר היהודים מתחילים להתבולל בין הגויים, הם מתבלטים ועולים אל המעמדות העליונים שבחברה. הדוגמא הקלאסית של המתבולל היהודי היא המעשה של אחינו יוסף בן יעקב במצרים. בתחילה היה עבד, ובמהירות גדולה מאד עלה להיות ראש ממשלה ועסק בעניינים שהיהודים המתבוללים עוסקים בהם תמיד: פתרון חלומות הגויים ותכנון חייהם, וככל שהיהודי המתבולל מצליח יותר, כן תגובת הגויים קשה יותר. כמובן, כל עם מגיב בצורה המיוחדת לו. הדברים המתרחשים עכשיו ברוסיה הם תורה על הדברים שהתרחשו באירופה ובגרמניה. אני מקוה, שהדברים ילבשו צורה שונה מהצורה שלבשו בגרמניה, אבל מבחינה סוציו-לוגית מהות הדברים אחת היא.

חוק סוציולוגי הוא שכאשר היהודים מקבלים זכויות שוות והזדמנויות שוות, הם מתגלים כעדיפים ועליונים על הגויים. בדורות הראשונים של הטמיעה עדיין שומרים היהודים על התכונות האינטלקטואליות ועל מקצת התכונות האמוציונליות החיוביות, שהעניקה להם שמירת המצוות של אבות אבותיהם במשך דורות רבים. לאחר דורות אחדים של התבוללות, היהודי מאבד את התכונות החיוביות והופך להיות גרוע מהגוי. אבל בתחילת ההתבוללות היהודי רוכש לו יתרון על הגוי. מפני זה הגויים שונאים את היהודים. יהודי רוסיה חשים זאת על בשרם והם חוששים מפני הבאות, ולכן הם עולים אל ארץ ישראל. ודוקא היהודים מן המעמדות הגבוהים: המדענים, החוקרים, האמנים, הם העולים, מפני שהצלחתם עוררה עליהם את שנאת הגויים.

יהודי רוסיה מבינים את לקח השואה וחוששים מפניה במידה מרובה יותר מאשר היהודים שבארצות אחרות. המתח האנטי יהודי גדול בברית המועצות, ביחוד במקומות שתושביהם אינם רוסים. מחצית האוכלוסים בברית המועצות אינם רוסים, וכמעט שני שלישים מיהודי ברית המועצות חיים במדינות של עמים שאינם רוסים. העמים האלה שונאים את היהודים,

משום שהם רואים בהם רוסיפיקאטורים, וכך היהודים שנואים משני הצדדים: השלטון הרוסי המרכזי אינו סומך על היהודים ואינו בוטח בנאמנותם, והעמים שאינם רוסים חושבים את היהודים לעושי דברו של השלטון המרכזי, שמגמתו להפוך את כל העמים לרוסים.

היהודי שגר באוקראינה אינו קורא עיתון אוקראיני אלא עתון רוסי ואינו שולח את בניו לבתי ספר אוקראינים אלא לבתי ספר רוסיים. ובצדק רואים האוקראינים את היהודים כרוסיפיקאטורים. והממשל המרכזי מבין, שאם יש ניגוד בין המדינה הסובייטית ובין מדינה ישראלית, הלוואליות של היהודים נתונה לישראל ולא לסובייטים.

בארצות הברית של אמריקה מצוי תהליך דומה, אבל בצורה איטית בהרבה. ועל זה יש לומר: צדקה עשה לנו הקב"ה שפיזר את ישראל בין הגויים. לא שטוב לחיות בין הגויים, אלא שטוב לחיות בין גויים שונים מלהיות מרוכזים בגלות אצל גוי אחד. ועוד מזל יש לנו, שהתפוצה העיקרית שלנו מצויה במדינה שהיא למעשה בת בריתה של ישראל, ארצות הברית.

הרצל סבר בשעתו, שכאשר תקום מדינת היהודים, נהיה ככל הגויים והיהודים שיגורו בגרמניה או בצרפת או באמריקה יהיו שם מיעוט ככל המיעוטים. אבל לא כך אירעו הדברים. הרצל היה אדם גדול והוא גם צפה מראש את השואה. אבל יש דברים שלא הבין, כי הגותו היהודית היתה לקויה — אין לבוא אליו בטענות כי הוא היה דור שלישי להתבוללות — אבל עלינו להכיר בעובדה, שהקמת מדינת ישראל לא החלישה את המתח שבין היהודים והגויים, אלא הגבירה אותו.

תקופתנו היא תקופת חיסול הגלויות. חיסול שיבוא בחלקו כתוצאה מטמיעה והתבוללות ובחלקו כתוצאה של הקמת מדינת ישראל. תקופה כזאת לא היתה כמותה בדברי ימי עם ישראל. אנו עומדים לפני סיום הגלות בכללה. החיים היהודיים בגולה אי אפשר להם להוסיף ולהתקיים. בברית המועצות עתיד לחץ השלטונות להביא לחיסול היהדות. אבל גם בעולם המערבי אין היהודים יכולים עוד לחיות חיים עצמאיים שונים מחיי הציביליזציה של העיר הגדולה. באמריקה ובאירופה המערבית חיים כיום כ-8 או 9 מיליונים יהודים ואין כמעט תקווה, שהם יוכלו לאורך ימים לשמור על יחודם כיהודים. כבר היום רבים מהם אינם יודעים מדוע הם יהודים. לפעמים, הדוגמא הקיצונית היא המסבירה את העניין: באמריקה יש בתי כנסת של יהודים הומו-סקסואליים. משום שלפי המושגים הליבראליים של הגויים, ההתקדמות תובעת חירות של ההתנהגות המינית, והיהודים צריכים להיות אף הם בין המתקדמים. הם אינם מעלים על דעתם שאחד מעקרונותיה של היהדות הוא יחס אחר לחיי מין ומה שהגויים קוראים 'חירות' היהדות

עתידה של התפוצה היהודית

קוראת 'תועבות הגויים'. ואם אנחנו נוהגים כגויים, אנחנו חדלים להתקיים. לא שאנחנו רוצים שהגויים ינהגו כך, אבל הכרתנו היא, שהגויים יכולים לנהוג כך מבלי שיאבדו את עצם תוכן קיומם, ואנחנו לא. כי לנו יש תוכן יהודי שמקיף את חיי המשפחה והמין וכולל ערכי חינוך ותרבות. לפעמים אני שואל את היהודים המשכילים שבגולה: איך אתם מגיחים לבניכם לנהוג כרצונם והם בכלל אינם יודעים מה הם רוצים, מלבד דבר אחד, שלא לנהוג כפי שנוהגים ההורים? והתשובה שאני שומע על שאלתי זו: "זו היא הקידמה" ואני אומר להם: "אולי לפי מושגי הגויים זו קידמה, אבל לא לפי מושגי היהדות, שמצווה על ההורים 'ושננתם לבניך'". ודאי, יש תנועות של שיבה ליהדות ואנו צריכים לציין אותן בחיוב. אבל הן מיעוט קטן.

אזכיר עוד מיעוט אחד והוא מיעוט אורתודוכסי קיצוני, שרוצה להמשיך בגלות המערב את אורח החיים היהודי שהיה בקהילות היהדות במזרח אירופה של המאה התשע עשרה. יש באנגליה קהילה אחת כזאת או שתי קהילות. אולי גם בצרפת יש קהילה כזאת. באמריקה יש קהילות אחדות כאלה. מעשה היה שזנדמנטי לנו יורק ושוחחתי שם עם ראש הקהילות של חסידי נטורי קרתא. הוא פתח בידיש ועבר לעברית. לבסוף דיבר אפילו עברית בהברה ספרדית. נוכחתי, שהוא איש שאפשר לשוחח אתו ולהחליף אתו דעות והשקפות. אחר כך התכתבתי אתו. הוא טען לפני "אנחנו שומרים בקפדנות על כל המצוות" ואני טענתי כנגדו "אתם שומרים בקפדנות הולכת וגדלה על מצוות שמספרן הולך וקטן. כי אתם יוצרים כת קטנה, שמסתלקת מהחיים וסוגרת את עצמה במעגל, כדי לשמור על המצוות בנוקשות". אבל לא זאת היא דרך היהדות. היהדות מגיבה על כל שטחי החיים: עבודת האדמה, צבא, חינוך, משפחה, חיי מין, יחסים סוציאליים, טכנולוגיה ומדע. היהדות יש לה עניין בכל אלה. ובכל דור ודור היא מבקשת לעצב את כל אלה לפי המסיבות, גם לפי המצב הרוחני שבדור. אך לזה מתנגדים נטורי קרתא. הם משווים לנגד עיניהם את היהדות כפי שנתגבשה בהונגריה ובפולניה ובמקצת גם בליטא בסוף המאה ה-19. הטענה שלהם, שהם פוסקים על פי השולחן הערוך אינה נכונה. הם פוסקים לפי רבנים אחרונים שבאחרונים. ולפי דרך הפסיקה שמקובלת עליהם יש הרבה ענינים שאי אפשר להסיק בהם משום דבר. אפשר אומנם להעריך את הקהילות האלה, כי הן חיות כמו על אי בודד בתוך ים של חיים חסרי טעם, של בהלה, זנות וסמים. אבל היהדות האמתית איננה חיים על אי. היא דורשת תגובה על כל תופעות החיים, ולזאת האורתודוכסים האלה

אינם מוכשרים. הם גם אינם ציונים, משום ששיבת ציון דורשת יהדות מלאה ומחייבת פרשנות חדשה למצוות שמכוונת ליצירת עם ולא כת. הגענו לתקופה, שהיהודים שבגלות עומדים לפני ברירה: שיבה שלימה לארץ ישראל או היעלמות. הגלויות שלא תשובנה תיעלמנה. ויש שתי דרכים להיעלמות. קרוב לודאי, שהנעלמים ייעלמו בשתי הדרכים יחד. ואינני רוצה לפרש יותר, ודי למבינים ברמז זה. לצערנו אין כיום בגולה מנהיגות שמבינה זאת. המנהיגות הציונית או הפרו ישראלית אינה מבינה זאת. המנהיגות האורתודוקסית שהזכרתיה למעלה מתנגדת לזאת באופן עקרוני.

את תקותנו אנו תולים באותו חלק של עם ישראל, שכבר עלה לארץ ישראל וישוב בה. גם היושבים בארץ ישראל נבוכים והתרחקו ממקורות היהדות ומפירושיהם. ואף על פי כן, רק יושבי הארץ מסוגלים להראות הדרך לעם כלו. וכך, בצירוף שני הגורמים, התפתחות העניינים בגולה והתגברות ההכרה הארצי-ישראלית-היהודית בארץ — הכרה שכיום איננה מנת חלקו של רוב היישוב — נגיע לסיומה של הגלות, ולא בלי יסורים גדולים. ויסורי ישראל בגולה תופעה חיובית היא. וכבר דרשו חז"ל: "נמשלו ישראל לזית. מה זית זה אינו נותן את שמנו אלא כשסוחטים אותו וכותשים אותו, כך ישראל, מתוך שמכים אותם ביסורים הם חוזרים למוטב".